

Elektrik Enerjisi Sektöründe Özelleştirme/Piyasalaştırma Uygulamaları ve Sonuçları

M. Nilgün ERCAN

TMMOB Kimya Mühendisleri Odası Enerji Komisyonu üyesi

16. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi

26-28 Kasım 2019

Düzenleyen: Türk Sosyal Bilimler Derneği

Elektrik sektörünün 1980'deki durumu

- **Türkiye Elektrik Kurumu (TEK):** 15.07.1970 tarihinde kabul edilen 1312 sayılı kanun ile kurulan TEK elektriğin ağırlıklı üretimi- iletimi-kırsal elektrifikasyon alanında faaliyet gösteriyor.
- **İmtiyazlı bölgesel şirketler:** 1953 yılında Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santralından üretilen elektriğin dağıtımı için oluşturulan ve kamu iştiraki olan **Çukurova Elektrik A.Ş** ile Antalya ve havalisinde faaliyet gösteren **Kepez Elektrik A.Ş.** den oluşan imtiyazlı bölgesel şirketler,
- **İller Bankası** : Yerel yönetimlere elektrik tesisleri yapımı, yenileme
- **Belediyeler:** Şehir içi dağıtım, şebeke dışı üretim
- 1982 yılında çıkarılan kanunla belediyelerin ve birliklerin elindeki elektrik tesisleri ve elektrik satışları da TEK'e devredilmiştir. Ancak hemen ardından 1984 yılında çıkarılan "**Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtım ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun**" (Kanun No. 3096 Kabul Tarihi: 4.12.1984) ile elektrik hizmetlerinin özel firmalar tarafından yapılmasının önü açılmıştır.
- Kanun Numarası: 3096, Kabul Tarihi: 4/12/1984; Yayımlandığı R. Gazete: Tarih : 19/12/1984 Sayı : 18610, Yayımlandığı Düstur: Tertip : 5 Cilt : 24 Sayfa : 121
<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18610.pdf>
- http://www.emo.org.tr/ekler/61b27cff1f9ef4e_ek.pdf?dergi=324

Dünya Bankası kredileri

- 29.06.1987 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen **325 milyon ABD doları tutarındaki kredi ile enerji sektöründe faaliyet gösteren kamu kuruluşlarında Dünya Bankası tarafından kabul edilebilir bağımsız mali denetçi firmalar devreye sokulmuş**, kamu kuruluşlarının mali yapıları, yatırım programları finansal planlamaları Dünya Bankası tarafından takibe alınmış, dolayısıyla Dünya Bankası bu kuruluşların yönetiminin bir unsuru haline gelmiştir.
- 14.01.1992 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan, **Türkiye Elektrik Kurumu'nun Yeniden Yapılandırılması Projesinin finansmanı için verilen 300 milyon ABD doları tutarındaki kredi ile ortalama elektrik fiyatının 6 cent düzeyinde tutulması koşulu getirilmiş**, Finansal Yönetim ve İşletme Yönetimi konusunda bazı koşullar yer almıştır.
- (92/2672 Milletlerarası Andlaşma, "Türkiye Elektrik Kurumu'nun Yeniden Yapılandırılması Projesinin finansmanı için" <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21152.pdf>)
- Yapısal uyum kredileri doğrultusunda Türkiye'ye verilen bu kredileri sektördeki özelleştirme uygulamalarına hazırlık olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Gerekçeler...

- TEK Özelleştirme Ana Planı'nda* tedrici olarak özelleştirilecek KİT'ler arasındadır. Özelleştirme gerekçeleri bilinmektedir:
 - Elektrik enerjisi talebi hızla artan ülkemizde gerekli yatırımlar için kamu kaynakları yeterli değildir. Yerli ve yabancı sermayenin sektöre çekilmesi gereklidir.
 - KİT'lerin ekonomi üzerinde yük olmasının önüne geçilecektir.
 - Sektörde rekabetin sağlanmasıyla verimlilik yükselecek, maliyetler düşecek ve yatırımlar zamanında yapılacaktır.
 - Sektörde çağdaş bir yönetim ve işletmecilik sağlanacaktır.
 - Kaliteli, kesintisiz ve ekonomik elektrik hizmeti sağlanarak tüketici korunacaktır.
- VS.
- Morgan Guaranty Trust Company of New York firması, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Sınai Yatırım ve Kredi Bankası, Yatırım Finansman A.Ş. ve Price Waterhouse/Muhas A.Ş.

Dünya Kalkınma Raporu 1994 (Dünya Bankası)

- Dünya Bankası tarafından hazırlanan Dünya Kalkınma Raporu 1994 yayınında altyapıdaki serbestleştirme uygulamalarına yer verilmiş olup, altyapı hizmetlerinin ticari kuruluş olarak işletilmesi tavsiye edilmekte, geçmişte ağırlıklı kamu tekeli olan kuruluşların dikey ve yatay ayrıştırılma yoluyla rekabet sürecinin işleyeceği alanlar halinde bölünmesi önerilmektedir. Elektrik sektöründe üretim-iletim-dağıtım biçiminde olan dikey örgütlenmeden üretim ve dağıtımın ayrıştırılması tavsiye edilmektedir. Yatay tekelin kırılması için coğrafi ayrıştırma örneği verilmektedir.

Minimal devlet dönemi (1984-2001)

- 3096 sayılı Yasa ile başlayan 1984-2001 döneminde Yap-İşlet -Devret (YİD), İşletme Hakkı Devri (İHD), otoprodüktörler ve daha sonra Yap-İşlet (Yİ) modelleri uygulamaya sokulmuştur.
- O dönemde Anayasa'ya göre enerji alanında görevlendirilecek şirketlerle yapılan sözleşmeler imtiyaz sözleşmeleri niteliğindedir. Buna karşılık Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görevli şirketlerle özel hukuk hükümlerine tabi sözleşmeler yaparak bunları idari yargının denetiminden çıkarmak ve tahkim usulünü getirmek istemiş, bu amaçla var olan hukuksal yapıyı aşacak girişimlerde bulunmuştur.

Anayasa'yı aşma girişimleri

- 513 sayılı KHK ile (1986 tarihli) 3291 sayılı Kanuna Türkiye Elektrik Kurumu'nun özelleştirilmesine ilişkin hükümler eklenmiştir. Buradaki hükümler daha sonra 3974 sayılı Kanun ile yasalaştırılmıştır.
- 22.2.1994 tarih ve 3974* sayılı Kanun → Anayasa Mahkemesi ilgili maddeleri
9.12. 1994 tarihli kararıyla iptal etti
- 8.6.1994 tarih ve 3996 sayılı *“Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun” 5. maddesi*
Bu düzenleme de Anayasa Mahkemesinin 28.6.1995 tarih ve E:1994/71, K:1995/23 sayılı kararı ile iptal edilmiştir.
- Hukuksal açıdan sorunlu bu süreçte 1993-1996 yılları arasında 3 adet doğalgaz santrali (Esenyurt, Marmara Ereğlisi Trakya ve Marmara Ereğlisi Uni-Mar) ile ilgili olarak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve görevli şirketler arasında “Özel Hukuk Sözleşmesi” niteliğinde anlaşma yapılmıştır.
- 1993 yılında TEK, TEAŞ ve TEDAŞ olarak iki ayrı iktisadi devlet teşekkülü halinde bölünmüştür.
- 3974 sayılı Kanun: 1211 Sayılı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu, 3182 Sayılı Bankalar Kanunu, 2983 Sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun, 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu, 7.11.1985 Tarihli ve 3238 Sayılı Kanun, 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanununda Değişiklik Yapılması ve 1177 Sayılı Tütün Tekeli Kanununun Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Kamu İktisadî Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanuna Ek Maddeler Eklenmesine İlişkin Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun"

Danıştay geri çekiliyor, uluslararası tahkim düzenleniyor

- **13.08.1999 tarih ve 4446 sayılı Kanunla** Anayasanın devletleştirme ile ilgili 47. maddesinin kenar başlığına «özelleştirme» eklenmiş, «Yargı yolu» ile ilgili 125 ve Danıştay ile ilgili 155'inci maddeleri değiştirilmiş, ardından da **18.12.1999 tarih ve 4492 sayılı Kanunla** Danıştay Kanunu değiştirilerek “tahkim” usulünün yolu açılmış, Danıştay'ın kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz sözleşmelerini incelemek görev ve yetkisi, düşünce bildirmeye dönüştürülerek idarî yargının ön denetimi kaldırılmış ve nihayet **21.01.2000 tarih ve 4501 sayılı Kanunla** imtiyaz sözleşmelerinde tahkim ve uluslararası tahkim düzenlenmiştir.
- *125. md :(4446/2 md.) Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların millî veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir.*
- *155. md: (Değişik: 13/8/1999- 4446/3 md.; 16/4/2017-6771/16 md.) Danıştay, davaları görmek, kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek, idarî uyuşmazlıkları çözmek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir.*

Özel sektöre açma yöntemleri ve bir dönemin sonu: Beyaz Enerji

- **İHD** (İşletme hakkı devri) : 30 MW HES + 620 MW linyit santrali
- **YİD** (Yap-İşlet-Devret) * : 17.4 MW (2) RES + 1 389.4 MW (4) doğal gaz + 981.03 MW (18) HES
- **Yİ** (Yap-İşlet) : 4 600 MW doğal gaz + 1 210 MW ithal kömür santrali
- **Otoprodüktörler:** Otoprodüktör kavramı esas olarak kendi ihtiyacı için elektrik üretmek olmakla birlikte, bu dönemde temel amacı sisteme elektrik satmak olan otoprodüktörler teşvik görmüştür. Daha sonra üretim şirketlerine dönüştüler.
- Ayrıca bölgesel olarak ortaya çıkan arz yetersizliğini aşmak amacıyla 5 yıl süreyle TEAŞ tarafından kiralanan mobil santraller da bu dönemin uygulamaları arasındadır.
- Bakanlar Kurulu kararı ile 1989'da İstanbul Anadolu yakasında elektrik dağıtım ve ticareti ile AKTAŞ Elektrik A.Ş. görevlendirilmiş, 1993 yılında Danıştay sözleşmesini iptal etmiş, ancak 1995 yılına kadar hukuksuz durum sürmüştür.
- Bu döneme nokta koyan gelişme “**Beyaz Enerji Operasyonu**” olmuştur. 2001 yılında Ankara'da Jandarmanın yürüttüğü operasyon sonucunda ETKB ve TEAŞ'ın üst düzey yetkilileri ile özel sektör temsilcileri aleyhine dava açılmıştır. Bu süreç dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı'nın istifasına da neden olmuştur.

* 2819,27 MW kapasiteli 31 adet YİD projesi ETKB ile sözleşme imzalamış, ancak ticari işletmeye geçmemiştir. 206 MW gücündeki bir proje Yabancı tahkime gitmiş, büyük çoğunluğu daha sonra üretim lisansı almıştır.

- Kaynak: EİGM, <https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/YID-Projeler>

Döneme ilişkin saptamalar:

- «Sayıştay Genel Kurulunun 26.2.2004 tarih ve 5088/1 sayılı kararı uyarınca 18.3.2004 tarihinde 8 klasör ekiyle birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan Enerji Raporu'nda, YİD modeliyle yapılan 24 ve Yİ modeliyle yapılan 5 olmak üzere toplam 29 adet santral ele alınmıştır.
- «YİD anlaşmaları ihaleye çıkılmadan, başka şirketlerden teklif alınmadan yapılmıştır.
- Santrallerin kurulacakları yerler, arz-talep dengesi göz önüne alınarak Bakanlık tarafından belirlenmesi gerekirken, bu yerlerin seçimi firmalara bırakılmış, bazı bölgelerde talebin çok üzerinde enerji üretecek kapasitede santraller kurulmuş ve üretilen enerjiye o bölgede ihtiyaç duyulmadığı için ilâve yatırım yapılarak yeni iletim hatları tesis edilmiştir.
- Şirketler tarafından düzenlenen hatalı fizibilite raporlarına dayanılarak proje kabulleri yapılmış, bağlı ve ilgili kuruluşların fizibilite raporlarına verdikleri olumsuz görüşler dikkate alınmamış, 3096 sayılı Kanuna göre sözleşmelerde işletme sürelerini belirleme yetkisi Bakanlar Kuruluna ait iken, Bakanlık, yetkisini aşarak Bakanlar Kurulu Kararı olmaksızın bazı projelerin işletme sürelerini artırmış, firmaların belirledikleri yatırım tutarları ile öz sermaye getiri oranlarının hiçbir araştırma ve analiz yapılmaksızın aynen kabulü ve şirketlerle imzalanan sözleşmelere kamu aleyhine hükümler konulması sonucunda, toplam yatırım maliyetleri gerçeği yansıtmayan santrallerden yüksek tarifelerle enerji satın alınmasına ve şirketlerin söz konusu yatırımlarından USD bazında % 85'lere varan yüksek oranlarda getiri elde etmelerine yol açılmıştır.
- Firmalar, santralleri fizibilite raporlarında verdikleri ilk teklif fiyatlarından daha düşük bedellerle tamamladıkları halde, yatırım dönemi sonunda (özellikle doğalgaz santrallerinde) maliyetlerin yıllık % 4,6 ile % 5 arasında değişen oranlarda eskale edilmesine izin verilerek toplam yatırım maliyetlerinin daha da yükselmesine sebep olunmuştur.
- Görevli şirketlerle imzalanan Uygulama/imtiyaz Sözleşmeleri defalarca değiştirilmiş ve her değişiklikte, projelerin toplam yatırım tutarları ve elektrik satış tarifeleri yükseltilmiş, işletme süreleri uzatılmış, erken üretim, eksik ve fazla üretim fiyatları değiştirilmiştir. Bu tür değişiklikler tamamen şirketlerin talepleri doğrultusunda ve firmaların lehine olmuş, kamu yararı açısından yapılması zorunlu olan değişiklikler yapılmamış, bu da kamu kesiminin riskinin artmasına yol açmıştır. Tüm bu uygulamalar sonucunda, santrallerin işletmede oldukları ortalama 4 yıllık süre içinde 2.3 milyar USD kamu zararı ortaya çıkmıştır. »

Döneme ilişkin saptamalar...

- “Yap-İşlet, Yap-İşlet-Devret, İşletme Hakkı Devri ve mobil santral uygulamaları nedeniyle özel şirketlere 2020 yılına kadarki dönemde kümülatif olarak 70-100 milyar ABD Doları tutarında ödeme yapılacak olması, ülkemiz açısından önemli risklere yol açacaktır.
- Son yıllarda açığın giderilmesi için girişilen çeşitli üretim yöntemleri ise ciddi bir planlama sürecinden geçirilmemiş, bunun sonucunda bu kez de 2008-2010 yıllarına kadar elektrik enerjisi fazlası sorunu ortaya çıkmış bulunmaktadır.
- Enerji fazlası nedeniyle bir yandan EÜAŞ üretimleri düşürülürken, öte yandan Yap-İşlet santrallerinden, işletme hakkı devredilen santrallerden ve bazı hidrolik santrallerden, fazla üretimin alım zorluluğu bulunmamasına rağmen fazla üretim satın alınmıştır.
- EÜAŞ üretim kapasitesinin büyük bölümünün atıl bırakılması, bu kuruma yakıt sağlayan TKİ ve TTK’ nın malî yapısında da bozulmalara yol açmaktadır.
- YİD, Yİ ve İHD projelerinde kamu yararını gözetmeyen, hatalı ve usulsüz çok sayıda işlem ve uygulama belirlenmiştir. Gerçek miktarının üzerinde bildirilen yatırım tutarları, elektrik tarifelerinin yüksek olmasının en önemli nedenini oluşturmuştur.

•Kaynak: *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakan(lar)ı hakkında Meclis soruşturması açılmasına ilişkin Önerge’den; TMMOB Enerji Raporu 2006*

Düzenleyici devlet dönemi: 2001 sonrası

- Neoliberal politikaların ikinci aşaması sayılabilecek bu dönemde AB ile uyum sürecinin yanı sıra, ekonomik krizler nedeniyle DB ve IMF gibi uluslararası kuruluşların Türkiye'yi düzenlemeler doğrultusunda reform yapmaya yöneltmesi belirleyici olmuştur. Bu sürecin elektrik sektöründeki uygulaması **20 Şubat 2001 tarih ve 4628 sayılı Elektrik Piyasası Yasası ile “rekabet ortamında özel hukuk hükümlerine göre faaliyet gösterebilecek bir elektrik piyasası oluşturulması ve bu piyasada bağımsız bir düzenleme ve denetimin sağlanması”** gerekçesiyle, Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu ve Kurulu oluşturulmasıdır.
- (14/3/2013 tarihli ve 6446 sayılı Kanunun 30 uncu maddesiyle adı «ENERJİ PİYASASI DÜZENLEME KURUMUNUN TEŞKİLAT VE GÖREVLERİ HAKKINDA KANUN» olarak değiştirilmiştir.)
- Bu gelişmelerin paralelinde 2 Mart 2001 tarihli RG'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı ile TEAŞ iletim, üretim ve ticaret faaliyetlerinin birbirinden ayrıştırılması ile Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ), Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) ve Türkiye Elektrik Ticaret Taahhüt A.Ş. (TETAŞ) olarak üç farklı İktisadi Devlet Teşekkülü halinde yeniden yapılandırılmıştır.

OECD: Türkiye’de Düzenleyici Reformlar-Yönetişim

- OECD tarafından hazırlanan “**Türkiye’de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik İyileşme İçin Önemli Destek**” raporunda, «Daha önceki «özelleştirme» teşebbüsleri geniş ölçüde başarısız olmuştur.» eleştirisi, buna karşılık «Yeni düzenleyici yapı cesur bir adımdır» övgüsü yer almaktadır.
- Piyasa politikalarını ve uygulamalarını empoze eden ve sonuçlarını olumlayan belgelerde ve çevrelerde, bu politikalar adeta Türkiye’nin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere gündeme gelmiş gibi bir yanılsama yaratılmaya çalışılmaktadır. Nitekim, OECD Raporu’nda, “**Reforma kamu desteğini sürdürmek için iletişim şarttır**” başlıklı bölümde düzenleyici reformlar konusunda, söz konusu politikalara muhalefet edenlerin karşı çıkışlarını önceden önlemeye yönelik tavsiyeler yer almaktadır.
- “**Reformun ülkeye dışarıdan empoze edildiği yolundaki yaygın inancın dağıtılması için de bu iletişim gereklidir. Reformun muhalifleri, bunu reformu gayri meşru hale getirmek ve ona karşı mukavemeti seferber etmek için kullanırlar. Reformun bazı taraftarları için, dış baskı iddiası, hükümetin harekete geçmesini hızlandırmak bakımından faydalıdır. Son olarak, reformun başarısı için gerekli olan şey iç mutabakat ve sahiplenmedir**” .
- «Türkiye’de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik İyileşme İçin Önemli Destek, Yönetişim» s.49

2001 sonrası piyasa inşa ediliyor...

2001: 4628 sayılı Elektrik Piyasası Yasası

2006: Dengeleme güç piyasası 1. aşaması

2009: Gün öncesi planlama mekanizması (saatlik fiyatlandırma ve uzlaştırma)

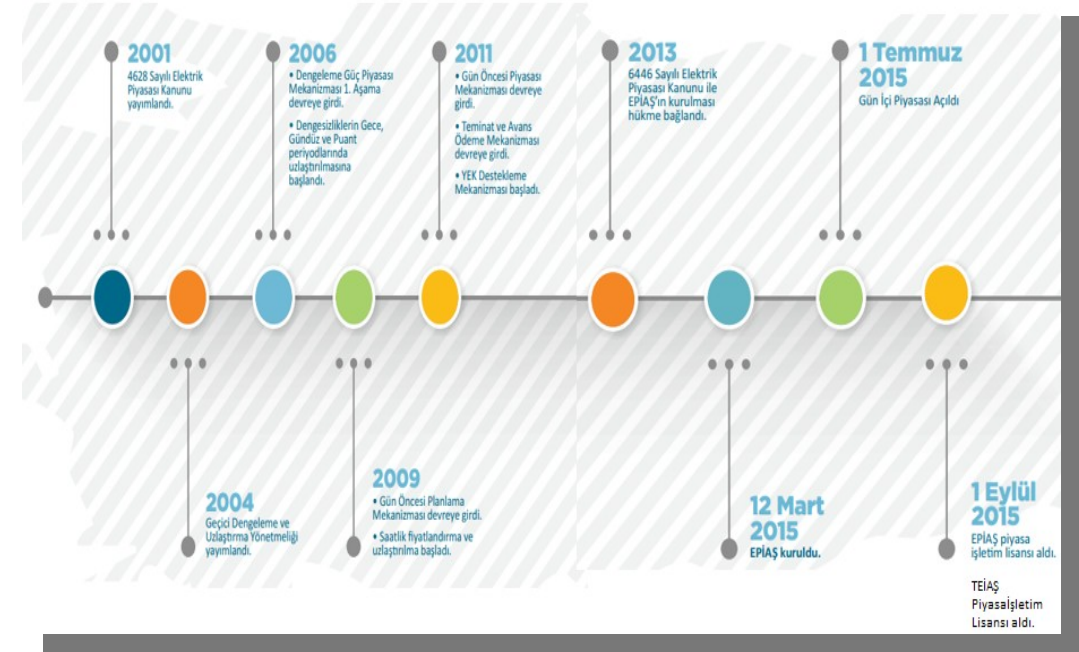
2011: Gün Öncesi piyasası; YEK destekleme mekanizması

2013: 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu ile EPIAŞ'ın kurulması hükmü getirildi ve 2015'te EPIAŞ kuruldu.

2015 : EPIAŞ ve TEİAŞ piyasa işletmecisi lisanslarını aldı. (TEİAŞ hem iletim lisansına hem de Piyasa İşletim lisansına sahiptir.)

- Piyasa Miktar Dağılımı: İkili Anlaşmalar %60,1, Gün Öncesi Piyasası %37,1, Dengeleme Güç Piyasası %2, Gün İçi Piyasası %0,7

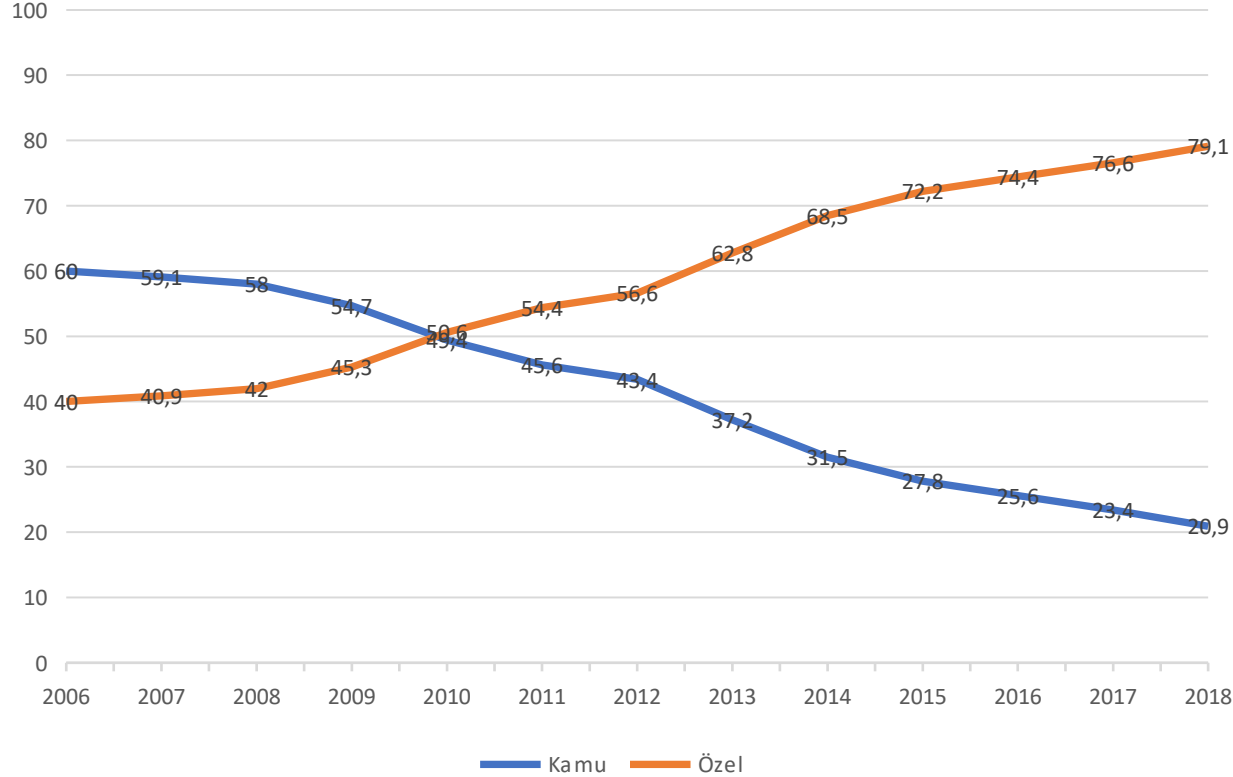
Kaynak: EPIAŞ, 2018

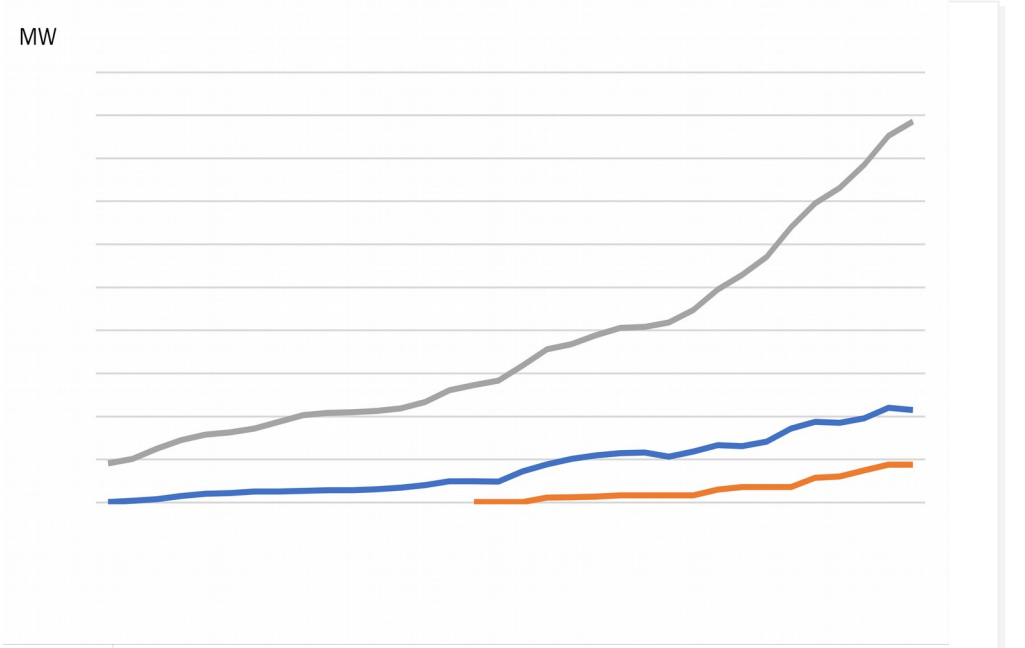
Kaynak: TEİAŞ

Kurulu gücün gelişimi (Kamu-özel ve ithal kaynaklara göre)

Kuruluşlara göre kurulu güç

MW

21 bölgeye ayrılan elektrik dağıtım hizmetleri de 2013 itibariyle tamamen özel sektöre devredilmiştir.

DPT'den bazı görüşler...

- “DPT.... ..ülkenin kalkınma ihtiyacı doğrultusunda, **arz fazlasına ve açığına kesinlikle tahammülü olmayan**, uzun yatırım süreleri gerektiren projeleriyle yatırımlarını istikrarlı bir şekilde sürdürülme ihtiyacı bulunan ve yılda 4-5 milyar dolar mertebesinde büyük finansman ihtiyaçları gösteren elektrik sektöründe, özel bir **kalkınmacı-ivmeci fakat savurgan olmayan planlama yaklaşımının gerekli olduğunu düşünmektedir.**

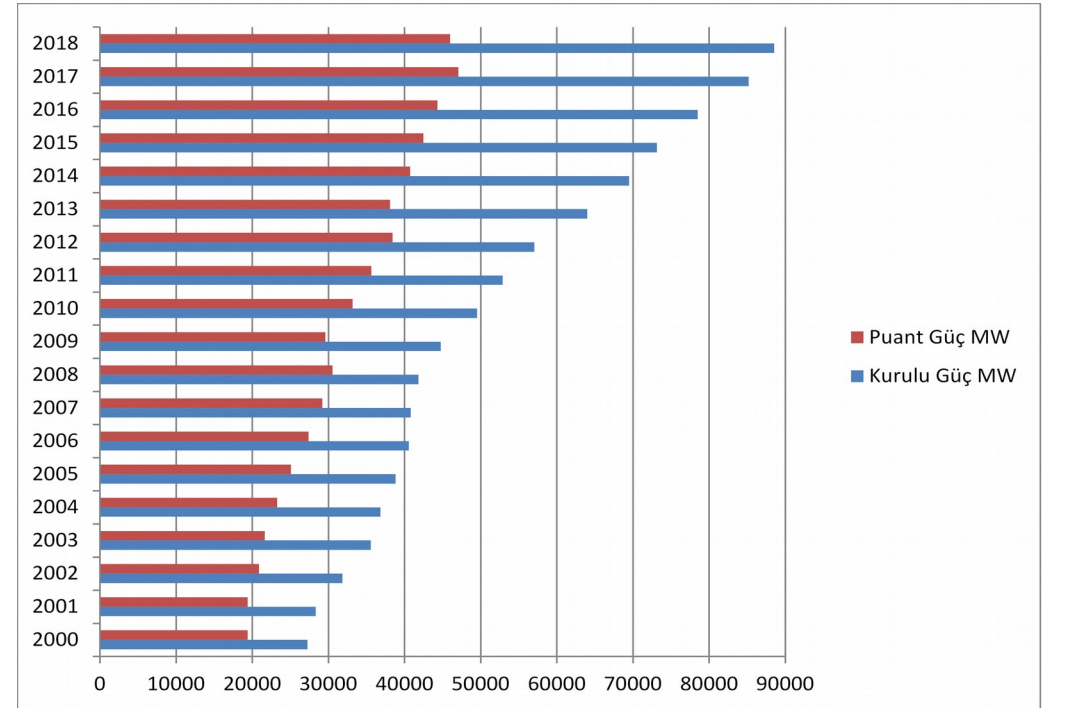
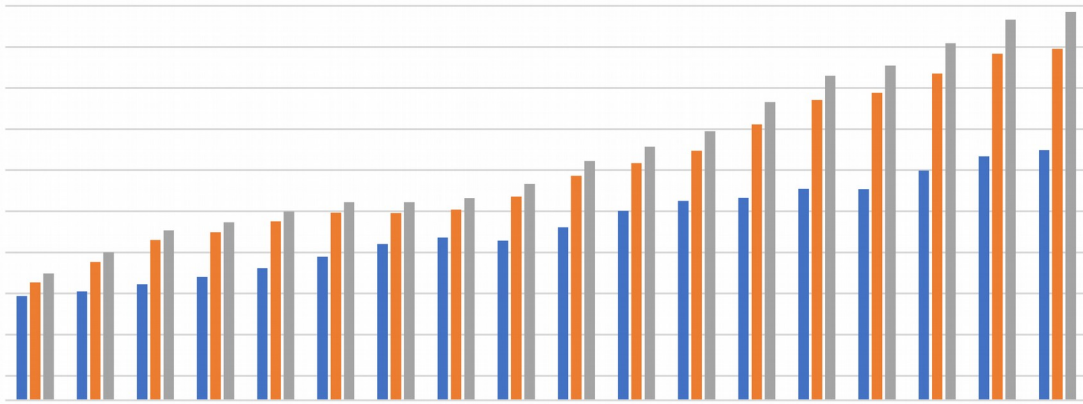
(Olca Güneği, O., 2002, “Elektrik Enerjisinde Yeni Dönem”, Planlama Dergisi, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı Özel Sayısı)

- Zira, enerji sektöründe bugün alınacak kararlar önümüzdeki 10–15 yıllık bir dönemi belirleyecektir. Ancak **böyle bir planlamanın sağlıklı bir arz-talep dengesine dayanması**, serbest piyasa dahilinde yatırımların istikrarlı olarak sürdürülmesi ve böylece fiyat istikrarının da korunması, **elektrik arz açığı veya fazlası riskinin mümkün olduğunca azaltılması** gerekmektedir. Aksi halde elektrik sistemi **bir taraftan geçmişte olduğu gibi yüzde 40'ları aşan kapasite fazlası ile çalışacak diğer taraftan ise bugün gelindiği gibi arz açığına gitmekte olan bıçak sırtı bir arz-talep dengesi ile çalışacaktır.**

(Ahmet Tıktık, DPT Müsteşarı, “Temel Enerji Politikası Hedeflerimizi Hayata Geçirecek Bir Arz Yapısının Bugünden Planlanması ve

Uygulamaya Geçilmesi Zorunludur”, ASO Medya, Forum, 2007)

DPT'den gelen uyarılar haklı mı çıktı?

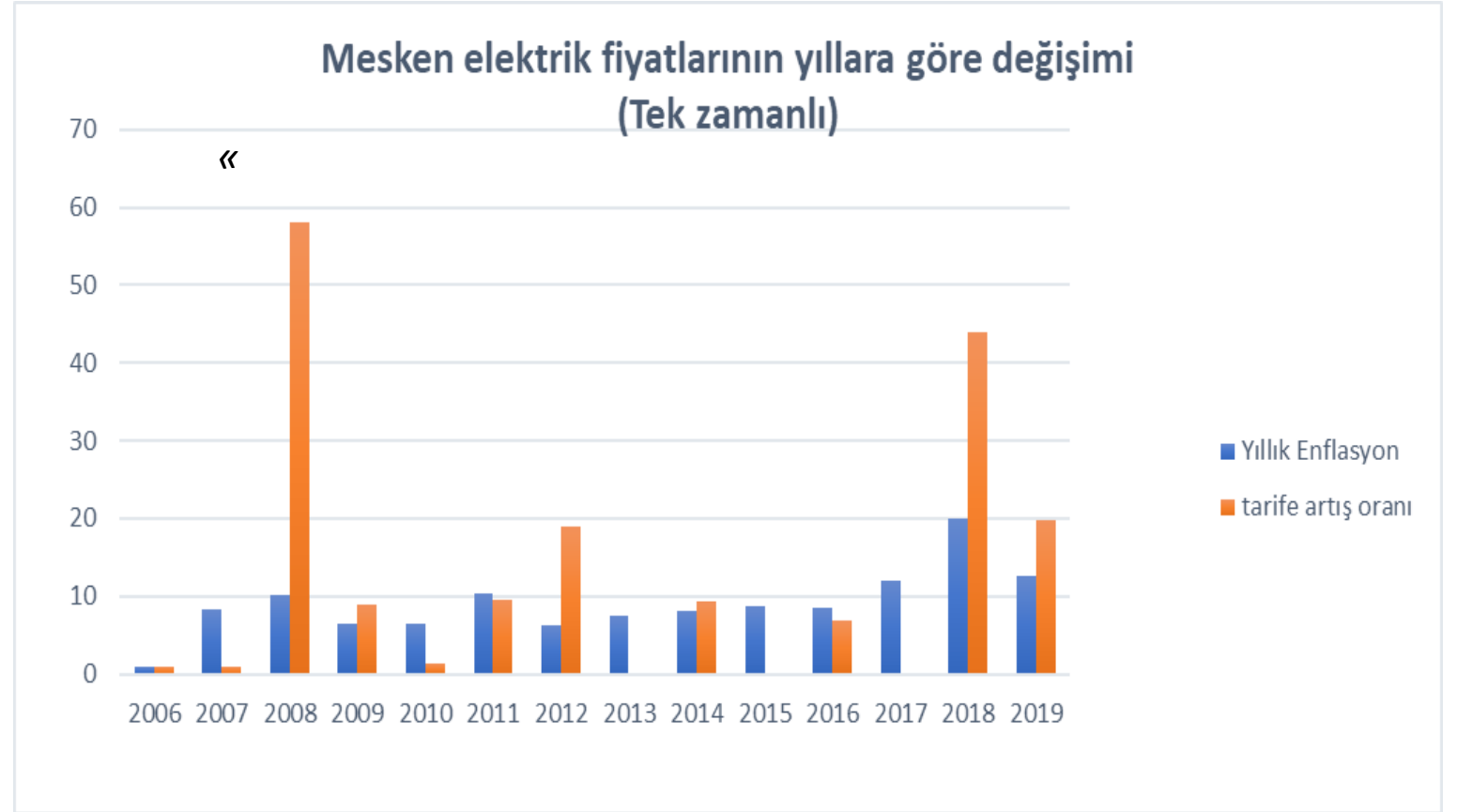

Rakamlar Türkiye'de mevcut durumda kurulu güç fazlasına işaret ediyor!

Elektrik tarifeleri

- «Özelleştirmeler sonucunda, vaat edilenlerin tersine hemen hemen her zaman elektrik fiyatları artmaktadır. Firmalar fiyatların roket hızıyla artması için santralleri devre dışı bırakabilmektedir. Bir başka ifadeyle, neoliberal ideoloji ve uygulamaları sonucunda elektrik sektöründe kamu sübvansiyonu ile kamunun kârı sisteminden kamu sübvansiyonu ile özel sektör kârı sistemine geçirilmiş, riskler ve maliyetler toplumsallaştırılırken karlar ve güç özelleştirilmiştir.»

- [Philip Soos, 2012.](https://theconversation.com/why-we-should-pull-the-plug-on-privatising-electricity-10824)
<https://theconversation.com/why-we-should-pull-the-plug-on-privatising-electricity-10824>, 2012

Seçim zamanlarına göre ayarlanmış tarifeler (Kaynak: EPDK sitesindeki tablodan yararlanılmış, 2019 sonu enflasyon tahmini kullanılmıştır.)

«Enerjide artan talebin karşılanmasında rekabete dayalı yatırım ortamı geliştirilecek ve mali açıdan güçlü, istikrarlı, şeffaf, öngörülebilir, tüketicinin korunduğu ve sürdürülebilirliği de dikkate alan bir enerji piyasasının sürekliliği gözetilecektir.»

«Elektrik ve doğal gaz piyasalarında rekabeti tesis edecek şekilde maliyet bazlı fiyatlandırma uygulamaları benimsenecektir.»

Onbirinci Kalkınma Planı'ndan (2019-2023)

Özel sektörün borçları gündemde: Kim ödeyecek ya da ödüyor?

•Enerji Sektöründe Kriz Derinleşiyor:

«TOBB verilerine göre; Ocak 2019'da sanayi kesiminde tüketilen elektrik %11,7, tarımsal sulama için kullanılan elektrik ise %60 oranında azaldı. Şubat ayında ise en çok kapanan şirket enerji sektöründe oldu. Sektörde bir ayda 136 şirket kapandı. Enerji şirketlerinin borcunun en az 50 milyar dolar olduğu belirtiliyor. Elektrik üreten şirketlerin yılda 4,3 milyar dolar borç ödemesi gerekiyor. Bu borcun 2,6 milyar dolarıysa faiz ödemesi. Türkiye'de enerji sektörü, bankalara en çok borcu olan dördüncü sektör.» Elektrik Üreticileri Derneği internet sayfasından...

• <http://www.eud.org.tr/2019/04/15/enerji-sektorunde-kriz-derinlesiyor/>

•Enerji şirketlerinin dağ gibi borcu birikti: Hükümet elektrik zamlarını kabul edecek mi?

«Türkiye'de elektrik üretim kapasitesi 2007-17 arası iki katına çıkarken, bu kapasite artışı 70 milyar dolarlık dış borçlanmayla sağlanmış, TL'nin 2017'den itibaren yüzde 40 değer kaybetmesiyle enerji şirketleri TL gelirleriyle döviz borçlarını ödemedi büyük zorluklar yaşar hale gelmişti.»

• <https://www.paraanaliz.com/2019/turkiye-ekonomisi/enerji-sirketlerinin-dag-gibi-borcu-birikti-hukumet-elektrik-zamlarini-kabul-edecek-mi-33868>

•Enerjide batık kredi 1 yılda 10'a katlandı: Enerji sektöründe takipteki krediler son bir yılda 637 milyon TL'den 6.3 milyar TL'ye yükseldi.

• «Enerji sektöründe 2003-2018 döneminde 95 milyar dolarlık yatırım yapıldığı, yatırımlar için alınan kredilerin büyük kısmının döviz cinsinden olduğu biliniyor. BDDK verilerine göre, Aralık 2018 itibarıyla enerji şirketlerinin Türk bankalarına 34 milyar dolarlık kredi borcu bulunuyor. Sektördeki kârlılığın azalması nedeniyle, Alman enerji şirketi EWE AG ile Avusturyalı enerji şirketi OMV, Türkiye'deki varlıklarını satma kararı almıştı.»

• <http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ekonomi/1233204/Enerjide-batik-kredi-1-yilda-10-a-katlandi.html>

•Enerji sektöründe 7,5 milyarlık dolar kredi yapılandırıldı:

• «Elektrik üretim ve dağıtım şirketlerinin yaklaşık 13 milyar dolarlık sorunlu kredi bakiyesinin 7,5 milyar doları yapılandırıldı. Yıl sonuna kadar 2,5 milyar dolarlık kredinin daha yapılandırılması için bankalar ve şirketler arasında ön mutabakatlar sağlandı. Böylece, enerji sektöründe 10 milyar dolarlık sorunlu kredi yapılandırılmış olacak.

• muhabirinin bankacılık sektörü yetkililerinden edindiği bilgiye göre, elektrik üretim ve dağıtım sektörünün çeşitli bankalara 47 milyar dolar seviyesinde kredi borcu bulunuyor.

• Son dönemde **dolar kurundaki** artışla yükselen elektrik üretim maliyetleri ve elektrik talebindeki yavaşlamayla oluşan arz fazlası, enerji yatırımcılarının bankalara olan borcunu ödemesini zorlaştırdı. »

• <https://www.bloomberght.com/enerji-sektorunde-7-5-milyar-dolar-kredi-yapilandirildi-2235185>

Özel sektörün borçları: Banka yöneticilerinden açıklamalar

- “...**enerji sektöründe bu dönemde yerli ve yabancı yatırımcı için önemli fırsatlar olduğunu** dile getirerek, “Şu anda enerji sektörüne yatırım yapma zamanı çünkü bazı mevcut varlıklarını satmak isteyenler var ve onların projelerini satın alma vakti.” ifadesini kullandı.
- “Geçen yıl Temmuz-Aralık döneminde hiçbir şekilde yatırım konuşulmadı. Baktığımızda, aslında yine en yüksek potansiyeli olan ülke Türkiye. Birkaç Türk yatırımcı ile görüşüyoruz ve hepsi de farklı işlere bakmaya başladılar. **Seçimler bittikten sonra, şeffaflık da biraz daha artınca eminim, daha fazla yatırımcı ilgilenecek. Çünkü gerçekten bu bir fırsat. Varlıklar çok ucuzladı.**” değerlendirmesinde bulundu.”

- «Daha büyük ölçeklerle, daha homojen bir sektörde ve nispeten daha büyük oyuncuların olduğu, ölçek ekonomisinden yararlanan bir modele doğru geçiş olacak. Bu yüzden, belli bir konsolidasyon süreci yaşanabilir” diyerek ve enerji sektöründe irili ufaklı çok fazla firma bulunduğunu ve bunun da bir dağınıklığa neden olduğunu belirterek şunları söylüyor:

“Ekonominin 2019-2020’de biraz daha düşük büyümesi, enerji talebini de düşük tutuyor.

Bu yüzden, bu 2 yılı atlatmamız lazım. Bu süreçte hakikaten işini yürütemeyen, zombileşmiş firmalar tasfiye olacak, belli bir konsolidasyon süreci yaşanabilir.”

EÜD, 9 Nisan 2019

Dünyadan bazı saptamalar...

- Avustralya kaynaklı bir çalışmaya dayanarak: **Elektrik sektörü en fazla kurtarılan (muhtemelen bankacılıktan sonra ikinci) sektörler arasındadır.** Yetersiz ve doğru olmayan bilgilere dayalı olarak verilen kararlarla yapılan ve uzun vadede karlı olmayan yatırımlar sonucunda firmalar ödeme güçlüğü ile karşı karşıya kalmakta, batık maliyetleri kurtarmak üzere fiyatların arttırılması için baskı yapmaktadır. Bu kurtarma operasyonlarının açık, kamuoyu tarafından bilinen operasyonlar olması gerekmektedir. Çeşitli mekanizmalarla riskin kamu tarafından paylaşıldığı süreçler işletilmekte, dolayısıyla yanlış, gereksiz yatırımların maliyetleri vergi verenlere yüklenmektedir.

- <https://theconversation.com/why-we-should-pull-the-plug-on-privatising-electricity-10824>, 2012

Elektrik sektörünün özellikleri ve piyasa mekanizmalarının açmazları

- Elektrik sisteminde her an, şebekenin her noktasında üretim(tedarik) ile tüketimin dengede olması gerekmektedir. Aksine bir durum cihazların bozulmasından sistemin çökmesine kadar bir dizi sosyal ve ekonomik soruna yol açabilir. Elektriğin ekonomik olarak ve büyük ölçekte depolanması da kısıtlı olduğundan talep ve arz arasında dengenin olması gerekir. Talep elastik olmadığından yükselen fiyatların kısa sürede talebi düşürecek bir etki yaratması pek mümkün değildir. Öte yandan elektrik üretimi yatırımları uzun süre gerektiren sermaye yoğun yatırımlardır. Nihai amaç, tüm bu özellikler dikkate alınarak, elektriğin güvenilir bir şekilde mümkün olan en düşük maliyetle temin edilmesidir.
- 1980-90'larda Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya/Yeni Zelanda gibi yerlerde piyasa uygulamaları başladığında piyasada oluşan takas fiyatının sektörü düzenlemeye yeteceği yönünde görüşler vardı. Rekabetçi piyasalarda oluşan toptan elektrik fiyatının arz ve talep miktarının uyumunu sağlayan, aynı zamanda yatırım, üretim ve dağıtıma yönelik kararların verilmesini sağlayan temel girdi olduğu kabul edilmişti.

Teori ve pratik...

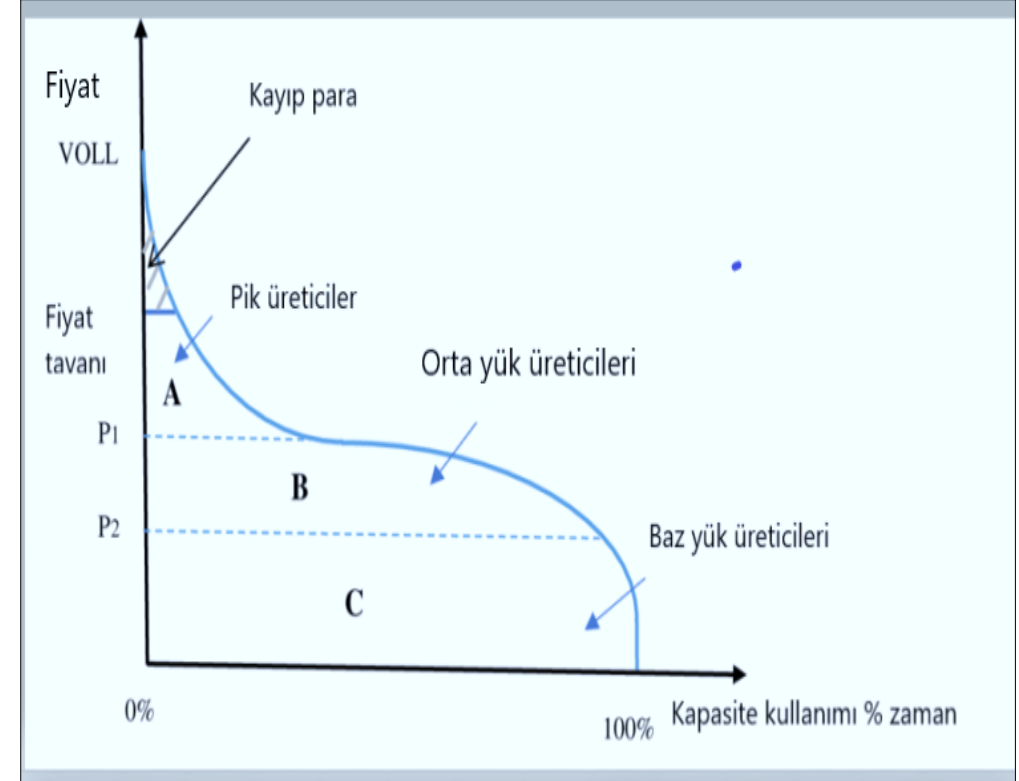
- «Sadece enerji piyasalarında» (Energy only markets) ancak bazı teorik varsayımların varlığı halinde piyasa fiyatları uzun vadeli ve en düşük maliyetli yatırımların gerçekleşmesini sağlayabilir:
 - *Piyasa tam rekabetçi olacak,*
 - *Piyasa paydaşları rasyonel beklentiler içinde olacak.*
 - *Risk –nötr bir strateji izlenecek.*
- Buna karşılık, pratikte elektrik piyasaları bir dizi bozucu unsur taşımaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki varsayımlar gerçek dışı, hatta imkansızdır.

Gerçekte ne olmaktadır?

- Gerçek piyasalarda az sayıda üretici piyasayı kontrol etmekte ve stratejik olarak yatırım yapmaktadır.
- Yatırımcı, risk –nötr değil riskten kaçan bir davranış sergilemekte ve daha az kapasite için yatırım yapma eğilimi taşımaktadır. Bazı görüşlere göre, fiyat fırlamalarında elde edilen gelir yatırımcının sabit ve sermaye maliyetlerini karşılaya bile, yatırımcı risk almaktan kaçınabilir.
- Ayrıca piyasa paydaşları her zaman rasyonel beklentiler taşımamaktadır; elektrik fiyatlarının gelişimi, yeni yatırımlar için gereken sürenin uzunluğu gibi belirsizlikler nedeniyle elektrik piyasaları yatırım konusunda sorunlu olmaya eğilimlidir.
- Fazla kapasite ve düşük kapasite, piyasada kaynakların verimsiz bir şekilde tahsis edilmesine neden olmaktadır; ilk durumda kar etmeyen yatırımlar, ikinci durumda da kesintiler ve tüketici için yükselen fiyatlar söz konusu olacaktır.

Piyasa yanlısı görüşler tartışıyor: Kayıp para ve kapasite mekanizması tartışmaları

- Piyasa uygulamalarının temel sorunlarından biri elektrik fiyatlarının üretim yatırımlarını teşvik edecek yeterli sinyalleri verip vermediği ile ilgilidir. Tüketiciyi korumak ve piyasadaki hakim durumun kötüye kullanılmasını engellemek için konulan fiyat tavanı piyasa açısından bir sorun olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre tavan fiyatları nedeniyle «**Kayıp para**» oluşmaktadır. Sistemin uzun vadede güvenilirliğini ve gerekli yatırımları karşılayabilmek için başka mekanizmalar gerektiği ve kapasite mekanizmalarının bunlardan biri olduğu belirtilmektedir.
- **Karşı görüş:** Bu tür müdahaleler rekabetçi piyasayı engeller; elektrik fiyatının oluşumunun iyileştirilmesi gerekir. Gerek arz gerekse talep tarafında daha esnek piyasalar oluşturmalı. Kapasite piyasaları güvenilirliği arttırabilir; ancak daha kompleks ve daha pahalıdır; yatırımların bazı risklerini tüketicilere yükler.
- **Önemli:** Düşük kazanç mutlaka «kayıp para» anlamına gelmeyebilir. **Aşırı kapasite de** fiyatların ve kazancın düşmesine neden olur.
- Yenilenebilir kaynakların payının artmasıyla piyasa mekanizmalarına

Hogan, M., 2016, «Hitting the Mark by Missing Money»,

Brown, D., «The economics of capacity payment mechanisms in structured electricity markets»,

Blublitz, A., ve diğerleri, «A survey on electricity market design: Insights from theory and real-world implementations of capacity remuneration mechanisms» , 2019

Dünyada elektrik hizmetlerinde kamuya dönüş örnekleri

- Dünyada kamu hizmetlerinde, özellikle yerel yönetimler düzeyinde kamuya dönüş örnekleri:

Almanya'da elektrik, Fransa'da su hizmetlerinde öne çıkıyor.

- «**Re-municipalisation**» (Yeniden belediyecilik/belediyeleştirme) hareketi konusunda **Kamu Hizmetlerini Geri Kazanmak** (*Reclaiming Public Services*) » başlıklı yayında, dünyada bu konudaki gelişmeler irdelenmektedir. 45 ülkede küçük şehirlerden başkentlere kadar kentsel ve kırsal kesimde ele alınan 835 örnek olaydan 692'sinin kamuya geriye dönüş, 143'ünün ise yeni kamu şirketlerinin oluşturulması yönünde olduğu belirtiliyor.
- Kamu hizmetleri, *özelleştirmenin (özel sektörün sahipliği, hizmetlerin dışarıdan alınması (outsourcing) veya Kamu-Özel Ortaklığı (KÖO) gibi)* muhtelif formlarından, «**kamunun sahipliği, kamu işletmeciliği ve demokratik kontrole doğru geçişi**» anlamına geldiğini belirtiyorlar.
- Özelleştirmelerden geriye dönüş (de-privatisation) uygulamalarında, örnek olayların 445'inde sürenin bitmesinden sonra özel firma ile sözleşme yenilenmediği, 136'sında sözleşmelerin süresi içinde sonlandırıldığı (*çoğunlukla su sektöründe; büyük enerji şirketlerinin varlığı nedeniyle enerji sektöründe sonlandırılan sözleşme sadece üç*), 46'sında çeşitli nedenlerle özel işletmecilerin hisselerini sattığı veya çekildiği belirtiliyor.
- Yayınlayanlar: *Transnational Institute (TNI), Multinationals Observatory, Austrian Federal Chamber of Labour(AK), European Federation of Public Service Unions (EPSU), Ingeniería Sin Fronteras Cataluña (ISF), Public Services International (PSI), Public Services International Research Unit (PSIRU), We Own It, Norwegian Union for Municipal and General Employees (Fagforbundet), Municipal Services Project (MSP) ve Canadian Union of Public Employees (CUPE).* <https://www.tni.org/en/publication/reclaiming-public-services>

Özelleştirme ve Kamu- Özel ortaklığının sorunları

- **Tüm sektörlerde özelleştirme ve Kamu- Özel ortaklığının (KÖO) ortak sorunları**
- Özelleştirme ve KÖO projelerinin “maliyet etkin olması” iddiası doğru değildir. Ana firmaya ve hisse sahiplerine aktarılan nakitler nedeniyle fazladan maliyetler ortaya çıkmaktadır. Genelde özel firmaların bilinen ve uzun vadede zarar veren maliyet düşürme politikaları ile karşı karşıya kalınmaktadır. Latin Amerika’da tanık olunan örnek olaylarda özel firmaların başlangıçta kısa süreli maliyetleri azalttığı, ancak kısa bir süre sonra bu “düşük maliyet” politikalarının zayıf bakım hizmetleri, düşük yatırımlar, eleman azaltımı ve çalışma koşullarının kötüleşmesiyle sonuçlandığı görülmektedir
- Özelleştirmeler ve KÖO’ları, yerel yetkililere veya kullanıcılara ya da her ikisine birden daha yüksek maliyetler oluşturmaktadır.
- Yetersiz yatırım ve bakım ve/veya çalışma koşullarının kötüleşmesi nedeniyle hizmetlerin kalitesi bozulma eğilimine girmektedir.
- Genellikle uluslararası şirketlerin iştiraklerine kiralanın veya taşeronlara yaptırılan hizmetlerde hesap verebilirlik ve şeffaflık geriye gitmekte, ana şirkete ve hisse sahiplerine ne kadar nakit aktarıldığı bilinmemektedir.
- Bazı vakalarda, Fransa’daki su sektöründe ve uluslararası su şirketlerinin faaliyette olduğu her yerde mali düzensizlikler ve yolsuzluk skandalları ile karşılaşılabilir.
- **Yeniden kamunun kontrolünü oluşturmak daha iyi ve daha demokratik hizmet anlamına gelmeli; yeniden kamuya dönüş demokratik bir kamusal sahiplik için bir fırsat olabilir mi?**
- **Yeniden kamu kontrolüne geçiş iklim dostu kentler için itici güç olabilir mi?**

Avrupa'da yeniden kamuya dönüş hareketinden söz edilebilir mi?

- Yerel bazda yeniden kamuya dönüş hareketi özellikle Avrupa'da daha canlı; Almanya'da 347, Fransa'da 152, Birleşik Krallık' ta 64 ve İspanya'da 56 örnek olay var. Almanya'da enerji sektöründe, Fransa'da ise su hizmetlerinde ortaya çıkan bu dalga esasta daha derindeki bir eğilimin görünür örnekleri niteliğinde...
- Avrupa'daki bu hareket kemer sıkma politikalarına, serbestleştirme politikalarının aşırılığına ve temel hizmetlerin şirketlere devredilmesine karşı bir reaksiyon. Bu hareketler belirli bir politik kanadın hareketi olmaktan çok politik yelpazenin her kanadından katılımların yer aldığı, yerel mutabakatın bir sonucu. Politik çelişkiler partiler arasında değil, daha çok yerelde somut sorunlarla uğraşmak durumunda olan yerel politikacı ve görevlilerle, kemer sıkma politikaları ve bütçe kesintilerini dayatan ulusal boyuttaki veya Avrupa ölçeğindeki kesimler arasında yaşanıyor.
- Yeniden kamuya dönüş, somut ekonomik, teknik, sosyal ve politik düşünce ve değerlendirmeler üzerine oluşan uygulamaya dönük kararlar niteliğinde. Kimi yerel gruplar ve yetkililer bu hareketin politik yanını vurgularken bazıları da kamu hizmetlerinin demokratikleşmesi ve halkın çıkarlarının gözetilmesi yönünde daha kapsamlı bir projenin parçası olarak görüyorlar. Diğer yandan bunu tamamen rasyonel bir ekonomik ve teknik tercih olarak gören, yerel yetkililerce yeterli kontrol sağlandığı ve yeniden kamuya dönüş yolu açık olduğu sürece temel hizmetlerin özelleştirilmesine karşı olmak gerekmediğini belirtenler de var.

Kamuya dönüş dalgası nasıl sonuçlanacak?

- Bu süreç sorunsuz değil; Ticari Anlaşmalar, ISDS ve diğerleri yerel demokrasiler için tehlike teşkil ediyor**

Bu nedenle karşı görüşler var. Bazı durumlarda özel şirketler hükümetlerden mali tazminat talebinde bulunmakta; yeni kamu işletmecisinin sırtına ve kullanıcılara önemli mali yükler getirmektedirler. Özellikle bu tür maliyetleri gerekçe göstererek hizmetlerin

özel sektörden geri alınmaması için uğraşanlar çıkmaktadır.

- Kamu işletmeciliğine dönüş hareketinin boyutu, giderek artan KÖO projeleri ile karşılaştırılabilir mi?**

- Dünyada özelleştirmeler ve KÖO projeleri sürüyor; ancak kamuya geri dönüş eğilimi ihmal edilmemeli

- **Kamu-kamu dayanışması** : Su hizmetlerinde, Paris'in kamu işletmecisi ile Barselona arasındaki işbirliği

- İngiltere'de **Robin Hood** (düşük gelirli halk kesimlerinin enerji faturalarını ödeyemez hale gelmesi nedeniyle 532 bin nüfuslu Nottingham Kentindeki Konseyin 2015 yılında aldığı karar ile kurulan belediye enerji şirketi) -**White Rose** (Yorkshire ve Humberside bölgesinde faaliyet göstermek üzere kurulan belediye şirketi) arasında işbirliği

- Bu hareketlerin desantrilize enerji sistemleri ve enerjide otonomi ile paralel gittiğine de işaret etmek gereklidir.**

- Elektrik, gaz dağıtımı gibi hizmetlerde yerel yönetimler eliyle tekrar kamu şirketlerine dönüş tamamen sonuçlanmış bir süreç değildir. Ticarileşme uygulamalarından tamamen kopuş anlamına da gelmemektedir. Kaldı ki bu hareketlerin aynı zamanda yurttaşların kentlilerin daha fazla söz sahibi olduğu bir yönetim talebiyle de birlikte gittiği anlaşılmaktadır ve henüz nasıl sonuçlanacağı belli değildir. Ancak ticarileşme ve özelleştirmelerin getireceği olumlu gelişmeler konusunda 1980'lerde başlayan iddiaların doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum siyasal programlara da yansiyabilmektedir (İngiltere İşçi Partisi).

- Bu gelişmelere ilgisiz kalınmamalı. Söz konusu Avrupa ülkelerinde yerel yönetimlerin tarihsel olarak güçlü olduğu ve örnek olayların özgün koşulları da göz ardı edilmemeli.**

Sonuç yerine...

- **Kamu kuruluşlarının elektrik sektöründeki faaliyet alanlarından geriye çekilmesi, alanın özel sektöre açılması aşamaları her açıdan maliyetli bir süreç olmuştur.** 2001 öncesi uygulamalarda YİD gibi projelerin önünün açılması için kamu yatırımları geciktirilmiş, kamu kuruluşları belirsizlik içinde bırakılmış, TEK sık sık reorganizasyona tabi kılınmış, özel sektör yatırımlarının önünün açılması için kamu kuruluşları zaaf içine sokulmuştur.
- Neoliberal politikalarla bütünlüklü planlama yok edilmiş, parçacı bir bakış açısı hakim kılınmış, elektrik meta haline getirilmiştir. Elektrik sektöründe rekabete dayalı, kendiliğinden işleyen bir piyasa uygulaması mümkün olmadığından, özel sektörü yatırım yapmaya teşvik edecek mekanizmalar devreye sokulmaktadır.
- Kamu tekelinde iken “deregüle “edilen sektör, bu kez özel sektörün başat olduğu bir yapıda yeniden düzenlenmektedir. Uzun vadede arz kapasitesinin yetersiz kalmaması ve yatırım yapılması için müdahale edilen piyasalarda bu defa gereksiz, atıl bir kapasite ortaya çıkabilmektedir.
- Elektrik sektöründe alınan kredilerin geri dönmemesini sadece ekonomik kriz ve artan kurlara bağlamak doğru değildir. 2018 krizi öncesinde de elektrik üretim sektöründe kurulu güç fazlası oluşmuştur.

Sonuç yerine...

- Ülkedeki elektrik talep artışı ile bağı kopmuş atıl yatırımlar özel firmaların öz sermayesi ile değil, kredi borçlanması ile gerçekleşmiştir. Şimdi bu borçların nasıl ve kim tarafından ödeneceği/ödendiği önemli bir sorundur.
- Türkiye'deki özel sektör eliyle yürütülen santral yatırımlarının, projelendirme-yapım-işletme bütünlüğü içerisinde performanslarının ne olduğu da belirsizdir. Kamudaki teknik birimler ve birikim yok edilirken özel sektörün bu alandaki performansı için kullanılan tek dayanak “**Bu faaliyetten kar elde edecekleri için şirketlerin gerekli yönetimi ve teknik gereklilikleri sağlayacakları**” yönünde olmuştur.
- **Diğer yandan gerekli önlemler alınmadığı takdirde arz yetersizliği ile karşılaşılması da beklenebilir.** Piyasa tek başına arz yetersizliği veya arz güvenliği meselesini çözememektedir. Dış finansmana dayalı yatırım yapılan ülkelerde atıl yatırımların ekonomik ve toplumsal maliyetleri de sorgulanmalıdır.

Sonuç yerine...

- Elektrik sektöründe piyasa uygulamaları tamamen tasarıma dayalıdır ve piyasa yanlılarınca da kabul edildiği üzere «piyasa uygulamalarının nasıl olacağı» konusunda literatürde tartışmalar ve farklı görüşlerin varlığı sürmektedir. Bu tartışmalarda, elektrik sektöründe «piyasa uygulaması» mutlak seçenek olarak ele alınmakta, teknik çözümler oluşturulmaya çalışılmaktadır.
- Sorun yapısaldir ve uluslararası kapitalizmin neoliberal politikaları ve buna uygun mekanizmalar geliştirme girişimleri sonucunda **temel meseleleri piyasa temelli yaklaşımlarla çözülemeyecek bir sektörde** toplumsal ve ekonomik kayıplar yaşatılmakta, sermaye belirli şirketlere aktarılırken maliyetler doğrudan veya dolaylı toplumsal kesimlere yüklenmektedir. Bu durumun «başarı öyküsü» olarak gösterilmesini kabul etmek mümkün değildir.